

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 94:[62](477.7)

В. В. Бойко

РОЗВИТОК СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО МАШИНОБУДУВАННЯ В ТАВРІЙСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Сільськогосподарське машинобудування для регіонів з розвиненим аграрним сектором є важливою і перспективною галуззю економіки. Її підприємства мають стабільний ринок збуту з ефективним попитом з боку споживачів. Таврійська губернія була аграрним регіоном, промисловість у ній грала вторинну роль, але саме сільськогосподарське машинобудування за кількістю підприємств, зайнятих у них працівників, масштабами виробництва було однією з провідних її галузей. На жаль, у радянські часи в регіоні займалися переважно не виробництвом, а ремонтом сільськогосподарської техніки; сьогодні галузь узагалі перебуває в жалюгідному стані. З огляду на це дослідження вищевказаної теми має безперечну актуальність.

Різноманітні відомості про підприємства сільськогосподарського машинобудування Таврійської губернії можна знайти як в архівних фондах, так і на сторінках оглядів, звітів, статистичних збірників, видань довідкового та рекламного характеру [1, с. 28–29, 60–63; 2, с. 24; 3, с. 144–149; 4, с. 106, 115, 125, 132 та ін.]. Ці та інші матеріали широко використовувались при підготовці фундаментальних узагальнюючих праць та видань енциклопедичного характеру у радянський період [5, с. 115; 6, с. 435; 7, с. 321–322; 8, с. 220–221 та ін.]. Серед досліджень того часу слід назвати працю Л. Г. Мельника «Технічний переворот на Україні у ХІХ ст.», у якій автор навів дані про кількість підприємств сільськогосподарського машинобудування у Таврійській губернії у різні роки, визначив провідну роль іноземного капіталу в процесі створення таких підприємств, охарактеризував динаміку розвитку галузі. Він одним із перших зробив висновок про невинне зростання частки України в загальноросійському виробництві сільськогосподарських машин, яка на початку 90-х років ХІХ ст. перевищила 50% [9, с. 196–207]. Сучасні дослідження підтверджують той факт, що наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Південна Україна стала головним центром розвитку цієї галузі в Російській імперії [10, с. 76]. Разом з тим, окремих досліджень, в яких було би проаналізовано стан виробництва сільськогосподарської техніки в Таврійській губернії в зазначений період, дотепер не було. Дана стаття має на меті заповнити цей «пробіл» в історіографії, уточнивши і конкретизувавши відомості про розвиток сільськогосподарського

машинобудування в Таврійській губернії у другій половині XIX – на початку XX ст.

Виробництво землеробських машин і знарядь в Україні розпочалося з кінця 30-х років XIX ст. Вже у 1843 р. в Україні налічувалося 10 механічних підприємств галузі [9, с. 193]. Таврійська губернія долучилася до процесу розвитку сільськогосподарського машинобудування пізніше, у 70-х роках XIX ст. За даними Л. Г. Мельника, там працювали 2 підприємства, які з 1876 по 1879 рр. виготовили продукції на 61,4 тис. руб. [9, с. 199]. В одній із архівних справ за 1876 р. повідомлялося, що 1875 р. в губернії діяли механічні заклади, які виготовляли землеробські машини і знаряддя, у маєтку графа У. Я. Мезона в Сімферопольському повіті та у німецьких колоніях Кічкас та Гольбштадт. За рапортами повітових поліцейських управлінь, механічний завод графа Мезона був закритий у 1875 р., а Кічкас знаходився у Катеринославській губернії. Отже, залишався тільки один завод [11, арк. 2–26]. Інша архівна справа за 1879 р. також повідомляла лише про один чавунно-ливарний механічний завод, що діяв у губернії. Він розташовувався у селі Гольбштадт Бердянського повіту і належав німецькому колоністу Корнію Корнійовичу Веделю. На цьому підприємстві щороку виготовлялося до 10 молотарок, до 12 терсокосарок, до 50 віялок, до 12 сівалок, до 10 соломорізок. Для виробництва вказаної сільгосптехніки чавун доставлявся з Катеринославської губернії, залізо – з Ростову, ліс підвозився до пристані села Кам'янка Мелітопольського повіту, а антрацит закупувався у Бердянську. Збувалися машини селянам Таврійської і частково Катеринославської губерній. Ціна на них протягом 5 років залишалася стабільною: молотарки – 650 руб. за штуку, терсокосарки – по 100 руб., віялки – по 45 руб., сівалки – від 80 до 100 руб., соломорізки – від 75 до 80 руб. В документі зазначалося також, що «в теперішній час із матеріалу, необхідного для виробів, купується дорожче, ніж до цього часу, ліс на 30%, залізо на 10% і антрацит на 1/3 минулої вартості, але господар заводу не підвищує ціни на свої вироби через ціну на чавун, яка знизилася на 1/3 минулої вартості, і бажаючи цим залучити більшу кількість покупців» [12, арк. 11, 17].

У пореформені часи попит на сільськогосподарську техніку серед поміщиків та селян значно зріс. Так, Південь України був заповнений англійськими землеробськими машинами, які загалом не були пристосованими до місцевих умов праці, а тому часто ламалися або простоювали. Імпортери поряд із складами сільськогосподарської техніки часто відкривали майстерні, які займалися її ремонтом. Поступово на основі цих майстерень виникали підприємства, які самі виготовляли землеробські машини і знаряддя. Таким шляхом пішов і Джон Едуардович Грієвз, який у 1876 р. у Бердянську відкрив склад закордонних землеробських знарядь і при ньому ремонтну майстерню. Борючись із поширеною думкою, що «все вітчизняне гірше від

закордонного», Грієвз у 1883 р. відкрив власний невеликий завод, який за 10 років став одним із найбільших у Європі підприємств сільськогосподарського машинобудування. У 1895 р. тут виготовляли майже 4,5 тис. жниварок. За рік до цього завод перейшов до рук Торгово-промислового товариства, до складу якого входили переважно сам Джон Грієвз та його найближчі родичі, а у 1899 р. був куплений Бельгійським анонімним товариством з основним капіталом у 2 млн. франків, при цьому засновник заводу залишився його керівником [1, с. 29–30; 5, с. 115].

Станом на 1911 рік обсяги щорічного виробництва заводу були такими: плугів – 7000 штук, букерів – 8000, сівалок – 6500, сінокосарок – 500, жниварок з ручним скиданням (лобогрійок) – 4000, жниварок з автоматичним скиданням – 2000. Крім того, за замовленнями інших підприємств на заводі Грієвза щороку відливали 49000 пудів чавуну [1, с. 30].

Невдовзі після виникнення заводу Дж. Грієвза у Таврійській губернії починають працювати й інші підприємства сільськогосподарського машинобудування. За даними Л. Г. Мельника, у 1894 р. їх налічувалося 19, що становило близько 25% від усіх закладів галузі, які працювали в Україні. Постійно зростали обсяги машинобудівної продукції, яка виготовлялася в губернії: 296 тис. руб. у 1888 р., 767 тис. руб. у 1892 р., понад 2 млн. руб. – у 1894 р. [9, с. 202–203]. За цими показниками серед українських губерній Таврійська поступалася лише Катеринославській.

Дані про розвиток сільськогосподарського машинобудування в Таврійській губернії на початку ХХ ст. нами узагальнено і подано у вигляді таблиці 1 [13, арк. 1–6, 22–33; 4, с. 106, 107, 125, 131, 132; 14, с. 66–92].

Таблиця 1.

Назва заводу, місце розташування	Кіл-сть робітників у 1905 р.	Кіл-сть робітників у 1912 р.	Обсяг річного виробництва у 1910 р. (руб.)	Обсяг річного виробництва у 1912 р. (пуд)	Технічне оснащення заводу
Машинобудівні заводи					
1. Ф-ка підковних цвяхів і механ. завод Надея і Краута, Феодосія	16	23	28 тис.	35 тис.	1 нафтовий двигун у 30 КС (кінських сил), 25 машин, станків тощо
2. Удови Матіаса і синів, Бердянськ	273	320			Паровий котел, машини та ін. механ. обладнання
3. Братів Классен, Мелітополь	153	150	343 тис.	125 тис.	Паровий котел, 2 пар. машини у 33 КС, 132 станки

Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка № 1 (260), Ч. II, 2013

					тощо
4. Франца і Шредера, Гольштадт Бердянського повіту	162	215 (до 280)	331 тис.	112 тис.	Пар. котел, машина у 20 КС, газов. двигун у 12 КС, 136 станків
5. Кольба і Шаца, с. Ней-Нассау, Гольштадт Берд. повіту	80		141 тис.	180 тис.	
6. Фукса, Вел. Токмак Берд. повіту	293	200 (до 294)	359 тис.	800 тис.	Пар. котел і машина у 35 КС, локомотив у 12 КС, 262 машини
7. І. І. Нейфельда, Вальдгейм Берд. повіту	200	319			
8. І. Гуревича, Каховка	210	197			
9. І. Тенно, Вел. Лепетиха Мелітопол. повіту	50				
10. Я. Нібурга, Верх. Рогачик Меліт. пов.	70	100			
11. І. Клейнера, Вел. Токмак Берд. повіту	185	212	448 тис.	230 тис.	Пар. котел і машина у 35 КС, локомотив у 58 КС, 345 станків тощо
12. І. Крігера, Орехов Берд. повіту	30				
13. Д. Кацена, Євпаторія	85	100			Пар. котел, пар. машина, механ. обладнання
14. Л. Лібермана, Мелітополь	67	178 (до 200)	225 тис.	77 тис.	Локомотив у 35 КС, 97 станків тощо
15. Кішцова і Лангемана, Сарабуз Євпат. пов.	30	100	100 тис.	40 тис.	Пар. котел, пар. машина, механ. обладнання
16. Бр. Ценер, Гольштадт, с. Шенау Берд. пов.	100			130 тис.	
17. Ф-ка віялок Я. Ренпеннінга, с. Фабрикєрвізе Бердян. повіту (також вироб-во бричок)	56	65		80 тис.	2 локомотива у 39 КС, 49 машин, станків тощо
18. В. С. Хорасанова, Джанкой		80	150 тис.	40 тис.	Локомотив у 14 КС, 80 станків тощо
19. Кацена і Віленського, Сімферополь			300 тис.		
20. Дінкеля і Більфельда, ст. Пришиб			21 тис.	50 тис.	

Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка № 1 (260), Ч. II, 2013

Мелітопол. повіту					
21. Герстенбергера і Бюллера, ст. Пришиб Мелітопол. пов			20 тис.	50 тис.	
22. Тица і Енгеля, Джанкой				8 тис.	
23. І. Я. Чаплікова, Джанкой				10 тис.	
24. Фішера, Сімферополь				10 тис.	
25. Віялочна майстерня Л. Г. Лібермана, Мелітополь		20			Нафт. двигун у 15 КС і 5 станків
26. Бричково-ресорна майстерня бр. Розових, ст. Пришиб Мелітопол. повіту				50 тис.	
27. Екіпажна ф-ка Г. Більфельда, Гольбштадт Берд. повіту	25				
28. Столярна і віялочна ф-ка С. Г. Шлепа, Мелітополь		16			Електродвигун у 8,5 КС, 5 станків
29. Бричково-екіпажне вироб-во А. К. Краснокутського, Вел. Токмак Бердян. повіту		27			Нафт. двигун, 17 ковальських горнів, бормашина
30. Ресорна майстерня П. І. Конрада і К, с. Тігенгаген Гольбшт. вол. Берд. повіту		17			Нафт. двигун у 6 КС, 21 станок тощо
31. Бричково-віялочна майстерня Я. Г. Гізбрехта, с. Фірстенау Гольбштадт. вол. Берд. пов.		14			Нафт. двигун у 6 КС, 14 станків, горнів тощо
32. Віялкова і слюсарна майстерня П. А. Вельмса, с. Шензее Гольбшт. вол. Берд. пов.		12			Нафт. двигун у 6 КС, 17 станків, горнів тощо
33. Слюсарно-токарна майстерня і кузня Я. М. Берковича і К. І. Яманкіна, Вел. Токмак Берд. повіту		9			Токар. станок, 4 бормащини, 2 преси, точильний камінь, який приводився до руху підлітками
Машинобудівні, чавунно-ливарні і механічні заводи					
34. 3-д сталеливарний і землероб. машин і знарядь Т-ва Дж. Грієвз	466	864 (до 1073)			3 парові котли, 3 парові машини, 2 нафт. двигуни

Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка № 1 (260), Ч. II, 2013

і К, Бердянськ					усього 330 КС, 17 електромоторів і 591 станок, машин, знарядь тощо
35. В. Хорасанова, Сімферополь	40				
36. В. Хорасанова, с. Курман-Кемельчи Перекопського пов.	74				
37. А. Попова, Сімферополь	30		10 тис.	20 тис.	
38. А. О. Золотарьова, Керч	85	42	75 тис.		Локомотив у 12 КС, 38 станків тощо
39. М. О. Бухштаба і Е. Б. Китайгородського, Керч	101	83	120 тис.	48 тис.	Пар. котел і машина у 14 КС, 61 станок тощо
40. А. Г. Ступіна, Севастополь	28	14	40 тис.		Електромотор, токарні та інші станки
41. Ягупніна, Севастополь	37				
42. Братів І. А. та Х. А. Бедрізових, Феодосія	32	31	5 тис.	6 тис.	Нафт. двигуни у 7,5 КС, 22 станки тощо
43. Азовсько-Чорноморський механ. завод Г. М. Горохова і Г. Я. Янцена, Бердянськ		187			2 пар. котли, пар. машина у 60 КС, 2 нафт. двигуни, 96 станків тощо
44. І. Д. Зафермана, Мелітополь		125			2 нафт. двигуни у 25 КС, 55 станків тощо
45. Г. Шредера, Гольбштадт Бердян. повіту		99		18 тис.	2 нафт. двигуни у 25 КС, 63 станки тощо
46. П. Х. Загореліна, Вел. Токмак Берд. пов.		90			2 нафт. двигуни у 25 КС, 43 станки тощо
47. Нацадків В. І. Хімцова, с. Шунук Сімферопол. повіту		46	150 тис.	10 тис.	Газогенератор у 58 КС, 46 машин тощо
48. Г. Г. Гамма, Ней-Гольбштадт Берд. пов.		29			Гасовий двигун, 11 станків тощо
49. Б. М. Лукіна, Л. Л. Ровінського і Я. Л. Маскіна, Мелітополь		22			Нафт. двигун у 8 КС, 26 станків тощо
50. Н. М. Гребенкова, с. Антонівка при ст. Курман-Кемельчи Перекопського повіту		15			Гасовий двигун у 6 КС, 16 станків тощо

51. М. А. Ящиніна, Севастополь		29		16 тис.	Електромотор, гасомотор, токарні станки тощо
52. Ю. Ф. Красова, Севастополь		27			Електромотор, токарні й інші станки
53. Ф. К. Молса, ст. Акимівка Мелітопол. пов.				220 тис.	

Таким чином, кількість підприємств сільськогосподарського машинобудування у Таврійській губернії на початку ХХ ст. відчутно зросла. Точне число визначити складно, оскільки щороку з'являлися нові заводи, тоді як деякі старі – закривалися. До таблиці ми включили також чавунно-ливарні та механічні заводи, переважна більшість яких займалася і виробництвом землеробської техніки. На жаль, не всі графи таблиці виявилися заповненими, оскільки наявні джерела дають неповну інформацію, та й сам перелік підприємств не є повністю закінченим. Проте ми маємо змогу зробити наступні висновки.

У 1905 р. в губернії налічувалося близько 27 підприємств галузі, у 1912 р. – близько 53, тобто вдвічі більше. У 1905 р. у 27 закладах було зайнято майже 3 тис. робітників, тобто в середньому по 110 робітників на 1 підприємство. Станом на 1912 р. у 36 закладах працювали понад 4 тис. осіб, або ті ж 110 працівників на 1 підприємство. Переважна кількість заводів була невеликою за розмірами, там працювали по декілька десятків робітників. Найбільшими були заводи Дж. Грієвза, удови Матіаса і синів, Горохова і Янца у Бердянську, Франца і Шредера у Гольбштадті, Нейфельда у Вальдгеймі, Клейнера, Фукса у Великому Токмаку, братів Классен, Лібермана, Зафермана у Мелітополі, Гуревича у Каховці. Серед власників підприємств переважну більшість склали євреї та німці. Обсяги річного виробництва, подані у таблиці 1, вказані лише по заводах, розташованих поблизу станцій Південних залізниць. За цими даними, річне виробництво 24 заводів у 1912 р. складало 2365 тис. пудів машинобудівної продукції, але до цього списку не ввійшли найбільші підприємства Бердянська, Каховки та інших місцевостей. Про вивіз у 1912 р. із залізничних станцій Таврійської губернії землеробських машин і знарядь свідчать дані, на основі яких нами складено таблицю 2 [14, с. 66–93].

Таблиця 2.

Залізнична станція	Вивіз землеробської техніки (тис. пудів)	Вивіз запасних частин (тис. пуд.)
Пришиб	495	47
Мелітополь	188	44
Акимівка	23	–
Джанкой	34	–
Феодосія	65	29

Сарабуз	28	–
Сімферополь	28	–
Разом	861	120

Таблиця 2 показує, що з усієї продукції сільськогосподарського машинобудування, що виготовлялася в Таврійській губернії, вивозилося близько 1 млн. пуд., що складало, за нашими оцінками, не більше 20–25%. Таким чином, лівова частина землеробських машин і знарядь з підприємств губернії продавалася на місці. Це цілком закономірно, оскільки Таврійська губернія була землеробським регіоном, де в селянських господарствах широко використовувалася різноманітна сільськогосподарська техніка.

Архівні джерела також вказують на те, що майже всі підприємства сільськогосподарського машинобудування, що діяли в Таврійській губернії на початку ХХ ст., були досить добре технічно оснащеними, використовували різного роду станки, машини, у т. ч. парові, нафтові, газові, електричні. Лідерами у процесах технічного перевороту в галузі були заводи Дж. Грієвза, Г. Горохова і Г. Янцена в Бердянську, І. Клейнера, Й. Фукса у Великому Токмаку, нащадків В. Хімцова в Сімферопольському повіті.

І ще одна закономірність впадає у вічі. З 27 заводів, що діяли у 1905 р., 11 знаходились у Бердянському повіті, 5 – у Мелітопольському та Дніпровському, ще 11 – у Криму. З 53 заводів у 1912 р. 17 діяли у Бердянському повіті, 12 – у Мелітопольському і Дніпровському, 22 – у кримських повітах. Отже, більше половини всіх підприємств сільськогосподарського машинобудування, що діяли у Таврійській губернії, працювали у Бердянському і Мелітопольському повітах, причому 18 з них – у селах та невеликих містечках. Регіональним центром розвитку галузі в Таврійській губернії була Гольбштадтська волость Бердянського повіту, населена виключно німцями-колоністами. У 1912 р. там розташовувалися 10 заводів та майстерень, у яких були зайняті близько 1000 робітників.

За змістом рекламних оголошень деяких підприємств можна судити про асортимент продукції, яку вони виготовляли. Наприклад, завод Горохова і Янцена з Бердянська постачав своє обладнання майже на всі заводи землеробських машин. Завод сільськогосподарської техніки торгового дому «Франц і Шредер» (Гольбштадт) виготовляв плуги однолемішні, букери, рядові і розкидні сівалки, жниварки, кінні молотарки з приводами від 4 до 10 кінських сил з очищенням і без нього, ручні і кінні соломорізки, кукурудзяні молотарки, машини для виготовлення соняшникової олії (гідравлічні преси, вальцеві поставки, жаровні, черепичні преси тощо), чавунні вали для вітряків, глинозмішувачі та ін. [1, рекламна вкладка]. Деякі підприємства мали зареєстровані фабричні марки. На марці заводу Дж. Грієвза була зображена ластівка, а в одному з оголошень вказувалося: «Машини без фабричної марки вважати за підробку» [2, рекламний блок після с. 24].

За матеріалами «Огляду Таврійської губернії за 1914 рік» ми склали таблицю 3, в якій вказано кількість підприємств сільськогосподарського машинобудування, які працювали в різних містах та повітах Таврійської губернії у 1914 р. [3, с. 144–149].

Таблиця 3.

Міста та повіти	Чавунно-ливарні заводи			Заводи землеробських машин і знарядь, екіпажні майстерні, кузні		
	Кіл-сть	Обсяг виробництва (руб.)	Кіл-сть робітників	Кіл-сть	Обсяг виробництва (руб.)	Кіл-сть робітників
Сімферополь	1	6530	35	–	–	–
Сімферопольський повіт	2	40000	152	–	–	–
Феодосія	3	58451	60	–	–	–
Євпаторія	1	8000	5	–	–	–
Перекопський повіт	4	149500	139	3	3000	7
Дніпровський повіт	3	46000	193	–	–	–
Мелітополь	4	450000	250	30	145200	140
Генічеськ	1	30000	12	–	–	–
Мелітопольський повіт	12	562651	532	34	16640	34
Бердянськ	3	1180600	1390	17	13000	45
Орєхов	1	40000	48	–	–	–
Ногайськ	1	3200	5	10	20000	75
Бердянський повіт	15	1501600	890	15	38200	45
Разом по губернії	51	4076532	3721	118	238765	346

Отже, станом на 1914 р. у Таврійській губернії налічувалося 169 підприємств, які мали відношення до розвитку сільськогосподарського машинобудування: заводів землеробських машин і знарядь, заводів з виробництва засобів перевезення (екіпажів, бричок, ходів, коліс), кузень тощо. Загальний обсяг продукції, яку вони виготовляли, перевищував 4300 тис. руб., а кількість зайнятих становила понад 4 тисячі робітників. З них лише 17 заводів були розташовані у Дніпровському та кримських повітах, щоправда, в «Огляді» не вказані підприємства Севастополя. Майже 90 % усіх закладів галузі працювали у Бердянському і Мелітопольському повітах. За обсягами виробництва і кількістю зайнятих легко вгадуються лідери – ті ж заводи Грієвза, Матіаса, Фукса, Горохова і Янцена, Нейфельда, Классена. Якщо прийняти до уваги, що річний оборот усіх 2,5 тисяч підприємств Таврійської губернії у 1914 р. складав майже 25 млн. руб. [3, с. 149], частка сільськогосподарського машинобудування склала у ньому 16,8 %. На підприємствах галузі працювали майже 25 % усіх зайнятих у промисловості Таврійської губернії.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. у регіоні склалися виключно сприятливі умови для розвитку сільськогосподарського

машинобудування. З одного боку, ринок землеробської техніки був настільки широким, що власне виробництво його задовольняло ледве на половину. З іншого – з'являлися нові підприємства, що забезпечували заводи галузі необхідними засобами виробництва, які також виготовлялися на місці, а не імпортувалися. Лідером серед таких підприємств був Азовсько-Чорноморський завод Горохова і Янцена (Бердянськ), створений у 1906 р. Він виготовляв двигуни внутрішнього згорання і за своєю спеціалізацією був найбільшим на Півдні імперії. Важливо і те, що сировина для розвитку машинобудівної галузі була недалеко і закуповувалася переважно на металургійних заводах сусідньої Катеринославської губернії.

Таким чином, сільськогосподарське машинобудування було однією з провідних і перспективних галузей промисловості Таврійської губернії. Менш ніж за півстоліття свого існування вона наростила обсяги виробництва з декількох десятків тисяч до понад 4 млн. рублів, а кількість підприємств зросла з одного у 1876 р. до 169 у 1914 р. Переважна кількість заводів галузі була середньою за розмірами, проте декілька вищеназваних підприємств за своєю спеціалізацією, обсягами виробництва, технічною оснащеністю, кількістю зайнятих були серед південноукраїнських, південноросійських і навіть європейських лідерів. Провідну роль у їх відкритті відіграв іноземний капітал, одним із центрів розвитку галузі були також німецькі колонії. Високий рівень застосування сільгосптехніки в селянському господарстві забезпечував підприємствам галузі стабільний і великий за розмірами ринок збуту, тому переважна кількість їхньої продукції продавалася в межах Таврійської губернії. Підприємства сільськогосподарського машинобудування мали стратегічне значення і з початком світової війни перейшли на виконання військових замовлень. Залишається сподіватися, що ті реформи, які сьогодні проводяться в українській економіці, зможуть відновити втрачений потенціал галузі і принесуть на Південь України і нові робочі місця, і нові технології, і зростання добробуту його населення.

Список використаної літератури

1. **Весь** Бердянск и его уезд. Адресно-справочная и торгово-промышленная книга. Издание «Бердянских новостей». – Симферополь: Типо-лит. А. Звенигородского под фирмой Вересотской и Брайтман, 1911. – 97 с. 2. **Адресная** книга г. Симферополя. 1898–1899 гг. Издание И. Л. Неймана. Указатель казенных, общественных и частных учреждений, а равно и всей их администрации (полные адреса). Торгово-промышленный указатель: фабрики, заводы, гостиницы, мастерские и проч. и проч. – Симферополь : Тип. М. М. Эйдлина, 1898. – 45 с. 3. **Обзор** Таврической губернии за 1914 г. – Симферополь: Тавр. губ. тип., 1915. – 149 с. 4. **Экономическое** описание района Южных железных дорог. – Харьков, 1911. – 220 с. 5. **Історія** міст і сіл

Української РСР: в 26 т. – К. : Укр. рад. енцикл-я, 1966–. – Запорізька область. – 1970. – 765 с. 6. **Історія** міст і сіл Української РСР: в 26 т. – К. : Укр. рад. енцикл-я, 1966–. – Херсонська область. – 1971. – 688 с. 7. **Історія** Украинской ССР в 10 т. – К. : Наукова думка, 1981–. – Т. 4. – 1983. – 694 с. 8. **Історія** Украинской ССР в 10 т. – К. : Наукова думка, 1981–. – Т. 5. – 1983. – 558 с. 9. **Мельник Л. Г.** Технічний переворот на Україні у ХІХ ст. / Л. Г. Мельник. – К. : Видав-во Київ. ун-ту, 1972. – 240 с. 10. **Реєнт О. П.** Сільське господарство України і світовий продовольчий ринок (1861–1914 рр.) / О. П. Реєнт, О. В. Сердюк. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2011. – 365 с. 11. **Державний архів** в Автономній Республіці Крим (далі – ДА в АРК), ф. 26, оп. 1, спр. 26497. 12. **ДА в АРК**, ф. 26, оп. 1, спр. 27199. 13. **ДА в АРК**, ф. 507, оп. 1, спр. 4. 14. **Обзор** коммерческой деятельности Южных железных дорог за 1912 г. – Харьков, 1913. – 214 с.

Бойко В. В. Розвиток сільськогосподарського машинобудування в Таврійській губернії у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття

У статті проаналізовано умови та динаміку розвитку сільськогосподарського машинобудування в Таврійській губернії з середини ХІХ століття до початку Першої світової війни. Названо підприємства галузі, їхніх власників, вказано економічні та технічні характеристики, регіональну структуру виробництва. Сформульовано висновки про провідну роль іноземного капіталу та німецьких колоній у розвитку машинобудівних підприємств. Охарактеризовано перспективи розвитку галузі у зв'язку з близькістю ринків збуту та джерел сировини.

Ключові слова: Таврійська губернія, промисловість, машинобудування.

Бойко В. В. Развитие сельскохозяйственного машиностроения в Таврической губернии во второй половине ХІХ – начале ХХ века

В статье проанализированы условия и динамика развития сельскохозяйственного машиностроения в Таврической губернии с середины ХІХ века до начала Первой мировой войны. Названы предприятия отрасли, их владельцы, указаны экономические и технические характеристики, региональная структура производства. Сформулированы выводы о ведущей роли иностранного капитала и немецких колоний в развитии машиностроительных предприятий. Охарактеризованы перспективы развития отрасли в связи с близостью рынков сбыта и источников сырья.

Ключевые слова: Таврическая губерния, промышленность, машиностроение.

Boyko V. Development of Agricultural Engineering in the Tauride Province in the Second Half of XIX – Early XX cr.

The article analyzes the conditions and dynamics of agricultural engineering in the Tauride Province since the mid of XIX century until the First World War. The companies within the industry, the owners, economic and technical characteristics, and the regional structure of production are named in this article. Conclusions on the leading role of foreign capital and the German colonies in the development of machine-building enterprises are defined. We characterize the prospects of the industry due to the proximity of markets and sources of raw materials.

Keywords: Tauride Province, industry, mechanical engineering.

Стаття надійшла до редакції 6.11.2012 р.

Прийнято до друку 29.11.2012 р.

Рецензент – к. іст. н., доц. Хохлов В. О.